

KAMUNUN PROJE ELDE ETME YÖNTEMLERİNİN YAPI STOĞUNUN NİTELİĞİNE ETKİSİ YARIŞMALAR ÖRNEĞİ

Ar. Gör. H. İbrahim ALPASLAN
ibrahim.alpaslan@deu.edu.tr

Ar. Gör. Ferhat HACIALİBEYOĞLU
f.hacialibeyoglu@deu.edu.tr

1. GİRİŞ

Kentlerimizdeki yapılı çevrenin genel niteliğinin övünülecek durumda olmadığı, mimar olsun ya da olmasın duyarlı hiçbir insanın gözünden kaçmayacak bir gerçektir. Bu açıdan İzmir de istisna sayılamaz. Bu bildiri, pek de düşük sayılamayacak mimari eğitim kalitemiz ve uluslar arası takdir gören mimarlarımız olmasına karşın kentlerimizdeki yapılaşmanın bariz niteliksizliğinin nedenlerini irdeleyip çözüme dair olumlu dinamikler barındıran mekanizmalardan yarışmalar örneğini gündeme getirmeyi ve kamu binalarının yarışmalar yoluyla elde edilmesinin yapı stoğunun niteliğine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. YAPI STOĞUNUN GENEL NİTELİĞİ

Öncelikle mimarlık gibi bilimle sanatın arakesitinde duran bir disiplinde nitelikten bahsedilirken ne kastedildiğinin açıklanması gerekebilir. Sanat yapıtının ayrılmaz parçası olan öznellik ya da kimi eserlerde bilinçli olarak öne çıkarılan uyumsuzluk –hatta bazen çirkinlik-sanatçının anlatmak istediği konuya yaklaşımını güçlendiren bir yöntem olabilir. Örnek vermek gerekirse, mimarlıkta 1960–1990 yılları arasında popüler olan postmodernist yaklaşımlarda sıklıkla rastlanılan ironi, şaşırtma ve karmaşıklık yoluyla sanatsal bir dil geliştirme çabaları birçok insana itici gelse de buradan hareketle tüm postmodernist yapıtlar niteliksizdir demek doğru olmaz. Dolayısıyla sanatla bilim arasında duran mimarlığın eserlerinde bir nitelik sorgulaması yapabilmek için bazı kendine özgü kriterler saptamak gerekmektedir. Bu bildiri bağlamında niteliksiz yapıdan kastedilen kişilerin öznel değerlendirme kriterlerine uymama durumu değil, mimarlığın doğasında bulunan üretim sürecine olan uzaklıktır. İzmir kentinin geneli göz önünde bulundurularak yapılan bir irdelemede, yapı stoğunun önemli bir kısmının bu yaklaşımla niteliksiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu niteliksizliğin, bildiri bağlamında ele alınacak olan dört temel nedeni, ekonomik, bürokratik, yatırımcıya ilişkin ve mimarın kendisinden kaynaklanan nedenlerdir.

2.1 Niteliksizliğin Nedenleri

Yapı stoğundaki niteliksizlik birbiriyle bağlantılı ya da değil birçok nedenden kaynaklanırken bunların başlıcaları şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik nedenler
- Bürokratik nedenler
- Yatırımcıya ilişkin nedenler
- Mimara ilişkin nedenler

2.1.1. Ekonomik Nedenler

Uygun malzemeyi ya da hizmeti hak ettiği karşılığıyla satın almak anlamına gelen “ekonomi”nin tanımının piyasa aktörleri tarafından ne pahasına olursa olsun ucuz üretim yapmak olarak değiştirilmesiyle niteliksiz yapılara giden yol açılmaktadır. Böylece uzun vadede tatmin edici bir konfor düzeyi sağlayan yapılar yerine yatırım olarak değerlendirilinceye kadar yani 3. kişilere satılincaya kadarki “albeni”li görünüşlerini koruyabilen yapılar hedeflenmektedir. Bu yaklaşımın sonucu olarak çoğu zaman bakım maliyeti yapım maliyetinden daha fazla binalar ortaya çıkmakta ve çoğunlukla da bu maliyetler kullanıcılar tarafından karşılanmak istenmediğinden yapıli çevrenin kalitesini düşüren niteliksiz binalar ortaya çıkmaktadır. Bu sorun sadece malzeme ya da işçilik bağlamında da kalmamaktadır. Hedef bir defa şaşınca binayı oluşturan maddi ya da düşünsel her aşama maliyeti düşürmek adına verilecek ödünlere açık hale gelmektedir. Artık işveren için aldığı mimari proje hizmetinin niteliği değil projelendirme ve inşa maliyeti öncelikli hale gelmektedir. Birçok yatırımcı adeta kapı-kapı gezerek en ucuz ücreti talep eden mimarı bulmaya çalışmakta işin niteliği ise kendisine ufak bir detay olarak görünmektedir. Çok basit bir mantık yürütülerek büyük kırımlarla alınan projelendirme işlerinin gerektirdiği zaman ve emek harcanmadan çoğu zaman devşirme yöntemiyle daha önceki projelerden yapılan kolajlarla bitirildiğini tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla bu şartlar altında tasarlanıp üretilen binaların da nitelikli olacağını beklemek gerçekçi olmaz.

2.1.2. Bürokratik Nedenler

Mimarın tüm inşa yönetmeliklerini göz önünde bulundurarak bir tasarım sürecine başlaması tasarım eyleminin doğasıyla uyuzmaz. Sanat ve mimarlık bir anlamda kuralları sorgulama, onları zorlama çabalarını da barındırmak durumundadır. Şüphesiz bu kurala uymama değil, kuralın amaçladığı durumu başka bir yöntemle sağlama çabasıdır. Yine de sonuç olarak ortaya çıkan proje gerekli standartları sağlamıyorsa yönetmeliklere göre revize edilmesi gerekir. Ancak kimi zaman bu yönetmeliklerin dayattığı revizyonlar o kadar artar ve kısıtlayıcı hale gelir ki mimarın müdahale alanı neredeyse kalmaz ya da mimarın ilk tasarımıyla uygulama projesi arasında silik bazı izler dışında bir benzeşme okunamaz. Bu süreci deneyimleyen birçok tasarımcı çok geçmeden özgürce tasarım yapıp yönetmeliklere göre revize etmektense yönetmeliklerin tarif ettiği standart bir yapıyı tercih etmekte ve “mimarlığını” bütünden kopuk süsleme ve bezeme yaklaşımıyla oluşturulan anlamsız sırtan ekleme detaylarda göstermeye çalışmaktadır. Bu tavır yapının niteliksizliğini arttırmaktan öte bir kazanç sağlamamaktadır.

2.1.3. Yatırımcıya İlişkin Nedenler

Yapı stoğundaki niteliksizliğin önemli nedenlerinden biri de yatırımcıların tutumlarıdır. Yukarıda bahsedilen ekonomik nedenlerle bağlantılı olarak tasarım, malzeme ve işçilikte en ucuz kaynağı kullanma ve ortaya çıkan ürünün niteliğinden çok satılabilir olmasına odaklanmış bir yatırımcı profilinin çoğunlukta olduğu bir ortamda nitelikli mimarlık ürünlerinin ortaya çıkmasını beklemek güçtür. Yine birçok meslek alanında söz söylemeye, danışmadan iş yapmaya çekinen yatırımcıların kendilerini doğuştan “biraz” mimar görmelerinin getirdiği özgüven de ortaya çıkan ürünlere genelde ekşi bir tattan başka bir şey katmamaktadır.

*Bu Bildiri Mimarlar Odası Adına Düzenlenmiştir.

2.1.4. Mimara İlişkin Nedenler

Bu bildirinin iki mimar tarafından yazılıyor olması şüphesiz yapı stoğundaki niteliksizlikten mimarları muaf tutmaz, aksine mimarların da bu sorunda önemli payları bulunduğunu kabul etmeyi gerektirir. Her ne kadar yukarıda sıralanan sorunlarla kuşatılmış olsa da mimarın tasarımdan sonra gelen görevi yatırımcıyı hatta bürokratik kurumları bilgilendirmek ve ikna etmektir. Ucuzlukla ekonominin aynı şey olmadığını ve belli bir eğitim ve emek isteyen mimarlık mesleğinin kimseye doğuştan “nasip” olmadığını yatırımcıyı anlatmak çoğu zaman mimara düşmektedir. Yine belli standartları ve kuralları zorlamakta gönülsüz davranan statik kurumları –rant için değil mesleğin gelişimi için- yeni teknolojiler ve anlayışlar yönünde ilerlemeye zorlama görevini de yine mimarın üstlenmesi gerekebilmektedir. Mimarın yatırımcıları ve kurumları ilerlemeye zorlaması için öncelikle gelişmeleri yakından takip ederek mesleki donanımını sürekli güncel tutması ve karşı tarafla doğru iletişimi kurması gerekmektedir. Doğal olarak tüm bu çabalar tek bir mimardan beklenemez. Ancak sektördeki mimarların çoğunluğunda bu yönde bir duyarlılık ve çaba olduğunda yatırımcıların ve kurumların tavırlarında gözle görülür bir değişim beraberinde gelecektir. Ne var ki gerçek durum bunun tam tersidir. Çok az sayıdaki mimar yatırımcıyı bilgilendirerek yönlendirirken çoğunluk kendisinden istenenleri çizmekle yetinmektedir. Bu tavrın sonucu da niteliksiz binalar olarak kentlerimizde vücut bulmaktadır.

Ülkemizdeki yapı stoğunun niteliğinin tatmin edici düzeye çıkarılması için yukarıda değinilen sorunların ortadan kaldırılması gereklidir. Ancak bu uzun vadeli ve ideal durumu tarif eden bir öneri olduğundan bu düzeye hemen ulaşılabileceğini beklemek gerçekçi olmaz. Bununla birlikte aslında uzun yıllardır işleyen ve genel çerçevede bakılacak olursa başarılı ürünlerin ortaya çıkarılmasını sağlayan hâlihazırdaki bir yöntemin daha yoğun bir şekilde uygulanması niteliksizliğin kısa vadede önüne geçme potansiyeli taşımaktadır. Bu yöntem mimari projelerin bölgesel, ulusal ya da uluslararası yarışmalarla elde edilmesidir.

3. MİMARİ PROJE YARIŞMALARININ İŞLEYİŞİ

Mimari proje yarışmaları ülkedeki mimarlık ortamının gelişmesinde etkin rol oynayan, yaratıcılık potansiyellerini tetikleyen ve mimarlık alanında yeni açılımların ortaya konulmasını sağlayan rekabete dayalı bir proje elde etme biçimidir. İşleyişteki rekabet ortamı ihale ile proje elde etme pratiğindeki gibi ekonomik değerler ve siyasi ilişkiler anlamında olmayıp, salt nitelikli proje üretebilme anlamında gerçekleşmektedir. Bu durum mimarların mimarlık yapma pratiği anlamında eşit şartlarda proje ve fikir üretmesini sağlamakla birlikte birçok genç mimara meslek platformunda yer alma fırsatı da oluşturmaktadır. Yarışmalar, katılımcılar için bir iş alma ve inşa edebilme yöntemi olmakla beraber yarışmayı açan kurum için de konu ile ilgili yetkin kişilerin yardımı ile bir konu üzerine üretilmiş birçok alternatif içerisinden proje elde etme yöntemi olarak da ifade edilebilir. Ayrıca bu mekanizma amacına uygun olmakla birlikte; gerek ekonomik anlamda gerekse teknik anlamda günün koşulları içerisinde açmazları olan projelerin de değerlendirilmesini ve sahip oldukları kimi çarpıcı ve ileriye dönük açılımları anlamında teşvik edilmesini sağlamakla ve bu yaklaşımları ifade eden mimarları özendirmektedir.

*Bu Bildiri Mimarlar Odası Adına Düzenlenmiştir.

Yarışmalar mekanizmasının işleyişindeki en önemli faktör nitelikli proje elde etme arayışıdır. Yetkin bir jüri tarafından, üstünde uzlaşmış ölçütler çerçevesinde değerlendirilen ve birçok alternatif arasından seçilen bir projenin çeşitli ekonomik ya da politik etmenlerin yönlendirmesiyle elde edilmiş bir projeye kıyasla avantajlarının varlığını kabul etmemek olası değildir. Bu noktada niteliksizleşmeye neden olan tasarımcıya ilişkin nedenler büyük ölçüde kontrol edilebildiği görülmektedir. Zira yeterli donanıma sahip olmayan tasarımcılar tarafından üretilen projeler yetkin örneklerle yan yana geldiklerinde kolaylıkla elenebilmektedir.

Yarışma yönteminin yatırımcıdan kaynaklanan ve niteliksizliğe yol açan etkenleri de aştığı savunulabilir. Yetkin jüri üyelerince seçilen bir projeye yatırımcıların saygısı artmakta ve projeye müdahale etmeden önce müellifine ya da jüriye danışma ihtiyacı hissetmelerini sağlamaktadır. Çünkü burada artık söz konusu olan mimarlık camiasının üzerinde tartıştığı, düşüncelerini paylaştığı ve dolayısıyla kendine mal ettiği bir tasarımdır. Yatırımcının bu nitelikteki bir projeye usulsüz müdahaleleri ya da tasarımı değiştirerek uygulaması kendisi için yasal yaptırımların yanı sıra önemli bir prestij kaybına da neden olacaktır. Bu bağlamda jüriye de önemli görevler düşmektedir. Öyle ki tasarımcı ile yatırımcı karşı karşıya geldiğinde yatırımcının yerli yersiz istekleri projeyi olumsuz etkileyebilmekte ve tasarımcı yalnızlaşma ortamında baskılara maruz kalabilmektedir. Bu noktada jürinin proje üzerindeki kararlılığını sürdürmesi ve tasarımcıyı yalnız bırakmaması, yatırımcı kaynaklı niteliksizleşmeye neden olan etmenin de kontrol edilmesini ve savuşturulmasını sağlamalıdır.

Yarışmalar, her ne kadar belli formatlardaki şartnamelerle çerçevelenmiş olsalar da birçok kural ve yönetmeliğin esnek yorumlarına izin verirler. Özellikle fikir projesi yarışmaları bu bakımdan önemlidir. Bu yarışmalar kurallardan ve yönetmeliklerden bağımsız olarak yenilikçi fikirlerin, yeni bakış açılarının üretilmesini sağlaması ve bunları ödüllendirerek cazip hale getirmesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla yönetmeliklerin ve kuralların sıkıştırdığı mimarlık alanında bu tür yorum ve özgün fikir odaklı üretimler için ortamlar yaratılması günlük yaşamda standartlaşmış, yönetmeliklerce tarif edilmiş yapılardan farklı alternatiflere de yer açacak ve toplumun mimari kültüründe olumlu izler bırakacaktır.

4. KAMUNUN PROJE ELDE ETME YÖNTEMLERİNİN YAPI STOĞUNUN NİTELİĞİNE YANSIMALARI

Kamu binaları olarak adliye sarayları, belediye hizmet binaları, okullar ve kamu kurumlarına ait binalar sıralanabilir. Bu binaların projelerinin çoğunlukla 3 biçimde elde edildiği görülmektedir:

- Tip proje yöntemi
- İhale yöntemi
- Mimari proje yarışmaları

Mimarlığın doğasıyla ne kadar uyduğu tartışılabilir olan tip proje yöntemi çoğunlukla eğitim tesislerinin yapılmasında yeğlenmektedir. Bu yapıların inşasında nitelikten çok düşük maliyet hedeflenmektedir. Aslında iyi niyetle belirlenen bu hedefin niteliksiz binalarda verilen eğitim nedeniyle uzun vadede ülkeye maddi ve manevi olarak oldukça pahalıya mal

*Bu Bildiri Mimarlar Odası Adına Düzenlenmiştir.

olduğunu, dolayısıyla ekonomik değil ucuz bir yöntem olduğunu kurumlara anlatmak gerekmektedir. Özellikle eğitim kurumlarındaki niteliksizleşmeye sair güncel bir örnek olarak son günlerde sıklıkla karşılaşılan Selçuklu veya Osmanlı yapılarından gelişi güzel devşirilen motiflerle, biçimlerle kurgulanmaya çalışılan sahte tarihsel yapı denemelerinden de bahsedilmelidir. Mimarlık ortamında uzunca tartışılan ve büyük çoğunluğun son derece anlamsız ve yoz bulduğu yaklaşımlar genelde kendisini belli ideolojinin hizmetinde gören ya da gösteren bazı yöneticiler tarafından benimsenerek kendi görüşlerine yakın ancak mimarlık ortamından bihaber mimarlara projelendirilmektedir. İşin en acı yanı da bu projelerin yoğun olarak yeni okul binalarında uygulanmaya çalışılması ve böylece gençlerin camiye benzeyen, oranı, ölçeği kaçmış devşirme biçimlerden oluşturulmuş niteliksiz binalarda eğitim görmek durumunda kalmalarıdır. Ayrıca son dönemde projelendirilen ve inşa edilen birçok adliye binasında da benzer durum gözlemlenebilir.

Bir diğer yöntem olan ihale yöntemi ise projenin niteliğine bakılmaksızın doğrudan sonuç ürüne odaklı fayda-zarar-maliyet anlayışında işleyen bir hizmet alma biçimidir ve bu işleyişte işin verilme süreci çeşitli parametrelerde suiistimal potansiyeli barındırmaktadır. Bu ihalelerin politik, ideolojik ya da ekonomik nedenlerle önceden belirlenen kişilere verilecek şekilde ayarlanması artık olağan hale gelmiştir. İhalelerin bu anlamda suiistimal edilmediği varsayılsa bile en azından sadece niceliğin söz konusu olduğu fiyat düşürmeye bağlı bir süreç olduğundan nitelikli projeler elde etmek ne yazık ki istisnai durumlar haricinde mümkün olamamaktadır. Aslında bir anlamda yarışma olan bu yöntemdeki sorun, ağırlıklı seçilme kriterinin projenin niteliği değil ucuz olması ya da müellifin yöneticilerle kurduğu mimarlık dışı ideolojik, ekonomik vb... ilişkiler olmasıdır.

Yukarıdaki yöntemlerin dışında kamu kurumlarının bir diğer proje elde etme yöntemi ise mimari proje yarışmalarıdır. Bildirinin yazılma amacı olan bu yöntem geçmişte birçok kamu binasının elde edilme sürecinde uygulanmış ve Türkiye'deki mimarlık ortamı için nitelikli ürünler oluşturulmasına aracı olmuştur. Ülkemizde mimari proje yarışmalarının, başlangıcı 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun düzenlediği davetli yarışmalara kadar giden bir tarihi vardır. Bu proje elde etme yöntemi, günümüze kadar gelen süreçte değişen yoğunluklarla kamu kesimi tarafından benimsenmiştir. Özellikle son yıllarda önemli sayıda kamu yapısının projeleri yarışma yoluyla elde edilmiştir. Ancak yine de düzenlenen proje yarışması sayısı Avrupa ortalamalarının çok altındadır.

Mimarlık yarışmalarının etkisinin salt bina ölçeğinde kalmadığı, kente yayıldığı da gözden kaçırılmamalıdır. Birçok dinamiği içinde barındıran parçalar bütünü olarak kent, kentli ve kentsel mekan arasındaki etkileşimlerin sahnesidir. Bu nedenle kentte dair üretilen projelerin çevresine ilişkin etkileri gerek kullanım gerekse toplumsal anlamda mimarlık üzerine bilinç düzeyinde görülmektedir. İnşa edilen yapının süregelen mimarlık ya da geçmişte dönemine özgü izleri taşıyan kalıptan çıkarılarak çağdaş düşünme ve üretme pratiği açısından ele alınarak bulunduğu çevrede yeni bir değer olarak var olması gerekmektedir. Günümüzde yarışmalar mekanizması aracılığı ile kentsel mekan, kamusal mekan, kentsel dönüşüm gibi kavramlar mimarların ve yarışmaya açan kurumların zihnini meşgul etmekte tasarım süreci bu dinamiklerin ışığında gelişme göstererek üretilen fikirlerin çeşitliliği ile kamunun da bu işleyişin bir parçası olarak sürecin içerisinde müdahil olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca bu sistemle gündemdeki ekoloji, enerji kullanımı, geri dönüşüm çevreye duyarlılık gibi evrensel anlamda zihinleri meşgul eden etmenlerin tasarlama sürecinde yapı ve yapının çevresine

*Bu Bildiri Mimarlar Odası Adına Düzenlenmiştir.

ilişkin karar verme durumunu etkilediği görülmektedir. Bu üretme biçimi doğrudan proje elde etme yaklaşımındaki çevre duyarlılığına kıyasla oldukça zengin bir birikime sahiptir. Öyle ki yarışma projeleri bir mimari açıklama raporunu içermektedir ve bu rapor tasarımcının söz konusu tasarımı özelinde yapının çevresiyle olan ilişkilerine, tasarlanma biçimi üzerine yaklaşım yöntemlerine dair kararlarını ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Mimarlık, yapılı çevrenin biçimlenmesinde tartışmasız en etkili meslek dalıdır. Bu nedenle niteliksiz çevrelerle karşılaşıldığında sorumluluğun büyük oranda mimarlığa yüklenmesi doğaldır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, mimarlığın kendi disiplininin getirdiği özgürlük alanına ne kadar saygı duyulduğu ve imkan tanındığıdır. Sosyal, ekonomik ve kültürel birçok kısıtlamayla karşı karşıya kalan mimardan mucize yaratmasını beklemek yerine bilinç düzeyinin yükseltilmesini amaçlamak daha gerçekçi olacaktır. Toplumun yapılı çevre konusundaki bilinç düzeyini arttırmanın en etkili yolu da şüphesiz doğru örnekleri ortaya koymaktır. Böylece farklı alternatiflerin kent hayatına katılmasıyla toplumdaki beğeni ölçütleri incelemek ve daha nitelikli ürünlerin çıkması için gereken sosyal ortama yaklaşılmış olacaktır.

Yarışma ile proje elde etme mekanizması, temsil aracı inşa edilmiş yapılar olan mimarlığın toplumsal ve kültürel anlamda bulunduğu çevredeki yerinin, nitelikli ürünlerle sağlıklı ve bilinçli şekillenmesini sağlamakta, yapı-çevre ilişkisini güçlendirmektedir. Nitelikli bir yapı çevresini olumlu yönde etkilemektedir. Mimari proje yarışmaları kentlerimizin daha kaliteli mimari çevreye ulaşması anlamında olumlu potansiyeller barındırmaktadır. Söz konusu yapılaşma kamu yapıları özelinde irdelendiğinde günümüz koşullarında mimari anlamda çeşitli problemler belirginleşmekte ve sürecin işleyişindeki bu olumsuzluklar çevreyi ve toplumsal bellekteki mimarlığın duruşunu olumsuz olarak etkilemektedir.

Kamunun nitelikli proje elde etme sürecinde büyük rol oynayan yarışmalar mekanizmasının doğru ve sağlıklı işleyebilmesi için gerekli olan temel bileşenler; yetkin bir jüri, nitelikli katılım çoğunluğu ve seçilen projeyi benimseyen bir kurum olarak özetlenebilir. Bu ideal ortam, olası ekonomik ve bürokratik olumsuzlukların da aşıldığı, hem ülkenin mimarlık ortamına hem de projenin uygulanacağı çevreye artı değerler katan bir süreçle sonlanacaktır. Bunlar bir iddiadan öte şimdiye kadar yapılan yarışmalar göz önünde tutulursa yaşanmış gerçeklerdir. Bu nedenle özellikle kamu yapılarının projeleri elde edilirken yarışmaya açma seçeneği daha ön planda tutulmalı ve bu niyetteki kurumlar gerek üst kurumlar gerekse Mimarlar Odası tarafından teşvik edilip desteklenmelidir.